

Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlânâ  
Erdal Baykan, Bilge Adam Yayınları. İstanbul 2005. 177.

OSMAN BAYRAKTUTAN <sup>1</sup>



<sup>1</sup> Doç. Dr. | Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri-Kuran'ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.  
[osmanbayraktutan@hotmail.com](mailto:osmanbayraktutan@hotmail.com) | ORCID: 0000-0002-0802-2971

Kitap yeşil ve beyaz olmak üzere iki renk olarak tema edilmiş ve kitabın ön kapağı iki kısma ayrılmış, beyaz kısımda kitabın ismi ve yazarı yazmakta yeşil kısımda ise semazenler vardır, Kısaltmalar, içindekiler, önsöz kısmından sonra kitaba giriş yapıyor.

İslam düşüncesi içerisinde yetişmiş en önemli sûfi bilgilerden olan Mevlânâ sadece tasavvufi/irfani düşünce alanında değil felsefi ve edebi alanda da etkindir. Bu çalışmada onun düşünce dünyasını din felekesi perspektifi içinde yaklaşmak hedeflenmektedir. Onun, özellikle tanrı konusunu, kendi düşünce evreninde nasıl ele aldığı, bu araştırmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

Mevlânâ'nın araştırmalarında dikkat çeken bir hususu burada vurgulamak durumundayız. Genel olarak Mevlânâ üzerine yapılan çalışmalarda, onu modern tartışma ve argümanlara muhatap kılarak çağdaş değer ve düşünce biçimleriyle sınırlandırarak ele alma talepleri söz konusu olmaktadır. Oysa Mevlânâ'nın çağını aşan bir arif, hakim olması kesinlikle reddedilemez ortak bir kabul olsa da, onu ve düşünürleri kendi gerçeklikleri bağlamında bihakkin ele almayı öne alan bir niyetin, onu aceleci ve geçici fenomenlerin içinde kullanmakta daha yararlı ve daha kalıcı bir anlam oluşturacağına hiç şüphe yoktur.

Bu çalışmada Mevlânâ'yı da hem bir insan ve hem de bir sûfi olarak kuşatan ve onu her vesilesiyle anlamaya zorlayan tanrı problemini ele almıştır.

Bu çalışmayla ilgili iki hatırlatmada bulunmak gerekiyor birincisi, Mevlânâ düşüncesinde tanrı konusunu din felsefesini çerçeveler içinde ele almaya girişildiği için bu çalışma birtakım sınırlılıklardan da kendini kurtarabilmiş değildir. İkincisi ise; Mevlânâ'nın anlatım gücü ve biçiminin fevkaladeliği herkes tarafından bilinmekte olan bir gerçektir. Bununla beraber o, en zor konulara ilişkin açıklamaların/tecrübelerini aktarırken hepimizin anlayabilmesi için sade ve anlaşılır bir söylemede sahiptir. Bu nedenle Mevlânâ'nın eşsiz üslubunu mümkün olduğunca bozmamaya gayret etmiştir.

Tanrı var mıdır? Sorusu insan düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve insana ve hayatına anlam kazandırmıştır. Zira bu fikir Baykan'ın ifadesiyle "insanın zihni arayışlarının bir ürünü olarak ortaya çıkan felsefenin de ezeli bir problemi olmaya devam etmektedir." Felsefenin, Tanrı varlığı problemine uzak olmadığı araştırdığı konulardan rahatlıkla anlaşılmalıdır. Nitekim filozofların öğretilerine bakıldığında bu, açıkça görülmektedir

Tanrı'nın varlığı ve buna bağlı olarak onun niteliklerinin ne olduğu hususu

geçmişten günümüze düşünce tarihinin en önemli konularından biri olmuştur. Tanrı'nın varlığının ispatlanması ve nasıl bir varlık olduğu ile ilgili hemen hemen bütün düşünürler fikir beyan etmişlerdir. Bu konuda birçok eser yazılmış ve her din mensubu kendi düşünce sistemi içinde Tanrı tasavvurunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konuları ele alan düşünürlerden biri de Mevlânâ'dır. Mevlânâ'nın, İslâm düşüncesi içerisinde tasavvufî yönü ağır basan bir düşünür olması nedeniyle onun Tanrı tasavvurunu daha iyi anlayabilmek için tasavvuf düşüncesinde Tanrı'nın algılanış şekline kısaca bakmak yerinde olacaktır. Baykan'ın ifadesiyle Tasavvufî düşüncede Tanrı için; "Tanrı o kadar yücedir ki, ne akıl, ne his, ne de nas, kısaca hiçbir şey O'na ulaşamaz. O her şeyi aşar, hiçbir şey O'na erişemez ve kavuşamaz" tanımlaması yapılmaktadır.

İnsan, Tanrı'yı bilemez, ancak Tanrı kendini insanlara bildirir. Tanrı'dan gelen bu bilgiye sûfiler "marifet" bilgisi adını verirler. Onlar, Tanrı'yı Tanrı'dan başkasının bilemeyeceğini söylerler. Bunun nedenini ise O'nun gibi hiçbir şeyin olmadığına ve bu bakımdan hakikatini hiçbir şeyin idrak edemeyeceğine bağlarlar. Nitekim onlara göre her şeyde bir eksiklik vardır ve eksik olan şey Tanrı'yı idrak edemez.

Mevlânâ'nın mezkûr meseleye ilişkin düşüncelerine dikkat edildiğinde onun da aklın ve duyuların ötesinde, bunların dışında bir yol izlediği yani aşkı yöntem olarak kullandığı görülecektir. Akıl, zihin yetileri ve duyular Mutlak Hakikat'in kavranması ve ifade edilmesinde yetersizdir. Bu bilgiye ulaşmak için yok almak gerekir şeklinde yorumlanan tecrübe, "objektif bilginin sübjektif olarak idrak edilebileceği bir durumu ifade etmekte ve gündelik bilinç düzeyini aşarak yeni bir bilinç formuna ulaşmayı gerekli kılmaktadır. Bu da teorik ve istidlâlî bilgiyi aşarak teslim olmayı gerektirir. Dolayısıyla Mevlânâ'ya göre bütün bunlar için yol gösterici yani kılavuz sadece aşk olacaktır." Nitekim aşk yoluna girmek ve teslim olmak için öncesinde bütün yol ve yöntemlerin denenmiş olması gerekmektedir. Böylece bunların eksik ve yetersiz olduğunun farkına varılmış olur. Baykan'a göre "bu söylem, diğer bütün yöntemleri reddedip aşkı öne çıkaran bir söylem değildir. Aksine bu, aklın sınırlarını ve yetersizliğini dikkate alan bir tecrübenin nihayetinde vardığı son noktadır." Şimdi düşünürümüzün konu hakkındaki düşüncelerini aşkı nihai yöntem olarak kullandığı vurgusuyla, aşkın akıl ile olan bağlantısını göz önünde bulundurarak ele almaya çalışacağız.

Mevlânâ, Tanrı hakkında konuşurken genel İslâmî eğilimden yana tavır ta-

kınmaktadır. Ona göre, Tanrı'ya ulaşmanın en sağlıklı yolu aşkıdır. Ancak bu yolla da Tanrı'yı bulamayanlar olabileceğini düşündüğü için o, akli deliller de ileri sürmektedir. Yine de bütün bunlara rağmen onun için Tanrı'nın varlığına en önemli kanıt, Tanrı'ya âşık olmaktır. Tanrı'ya âşık olanın da başka kanıtı ihtiyacı yoktur. Bu bir yaşantı hâli olduğu için bir delil olup olmadığı tartışılrsa da mutasavvıflarca en değerli delil olarak kabul edilmektedir. Bu delil, inanan bir varlık olarak insandan yola çıkarak Tanrı'nın varlığını ispat etmeye yöneliktir. Dinî tecrübe delili olarak da isimlendirilen bu delilde, insanın, baştan inanan olması gerektiği ve bir yaşantı hâli olduğu için diğer delillerden farklıdır.

İslâm düşünce tarihinin en başta gelen problemlerinden biri de Tanrı'nın varlığı meselesi, O'nun varlığının ispat edilmesi, sıfatları ve bunların bizzat kendisiyle, evrenle ve insanla olan ilişkisidir. Dolayısıyla böyle bir olgunun ortaya koyduğu bir gerçek vardır. Bu gerçeklik ise Tanrı'nın bizzat kendisini tanıttığı objektif Tanrı fikriyle beraber, insanoğlunun kendi akıl ve algı seviyesine bağlı olarak tasavvur ettiği sübjektif bir Tanrı anlayışının daima ifade edilmesidir. Bu sebeple Tanrı'nın sıfatları meselesi, İslâm düşünürlerini meşgul eden önemli problemlerden biridir. Mezkûr konu, hem kelâm hem felsefe hem de tasavvuf alanlarında ele alınmıştır. Her üç alanda da "Tanrı'nın Birliği" hususunda konunun özüne ilişkin bir görüş ayrılığı söz konusu olmamakla birlikte, Mu'tezile ve filozoflar ile Ehl-i Sünnet kelimcileri arasındaki uluhiyet tartışmalarının odak noktasında sıfatlar meselesi yer almıştır

Mevlânâ, akıl kavramına eserlerinde sıkça değinmekle beraber onu Tanrı'nın yarattığı en üstün manevî varlık olarak da tanımlar ve altın taç olarak nitelendirir. Ayrıca Mevlânâ, aklın yaratıldığında Tanrı'nın bütün emirlerini eksiksiz yerine getirdiğini belirtmektedir. Bu nedenle Tanrı, akli yüce bir varlık kılmıştır. Nitekim ona göre, insanlar akıl sayesinde Tanrı'yı tanımaya çalışacak ve ona kulluk edeceklerdir. Tanrı akıldan daha yüce bir varlık yaratmamıştır. Her iki âlemden önce yaratılan varlık akıldır. İnsanın da akıla sahip tek varlık olması itibarıyla insan da yüce ve değerli bir varlıktır.

Mevlânâ, ele aldığı konular hakkında düşüncelerini ortaya koyarken kendinden önceki ve yaşadığı dönemin bütün tartışmalarından haberdardır. Bu yetkinlikle, ele aldığı konuları, içinde bulunduğu tasavvufi geleneğin bakış açısıyla değerlendirmeye çalışmıştır. Hakkında fikir belirttiği bütün konularda kendine özgü bir bakış açısı yakalayan ve buna göre görüş ortaya koyan Mevlânâ, bu anlamda düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Mevlânâ'ya

göre, insan sınırlı ve eksik bir varlıktır. Dolayısıyla Tanrı'ya ilişkin bütün sorunlar insandan kaynaklanmaktadır. Ona göre, insanın varlığı da Tanrı'nın varlığının delilidir. Çünkü var olan her şey Tanrı'yı işaret etmektedir. Ancak insan eksik ve sınırlı olduğu için Tanrı'nın varlığını kavramak ve O'na ulaşmakta yetersizdir. Mevlânâ'ya göre bunu aşmanın yolu da aşk'tır. Ona göre, akıl ve duyu verileri Tanrı'ya ulaşmada ve O'nun varlığını ispatlamada eksik kalmaktadır. Bu anlamda Mevlânâ Tanrı'ya ulaşmada dinî tecrübeyi esas almıştır

Mevlânâ'ya göre Tanrı sonsuz ve mutlak bir ilme sahiptir. Dolayısıyla evreni de mutlak ve sonsuz olan ilmiyle yaratmıştır. Mevlânâ evrenin yaratılması konusunda İslâmî öğretiyeye uygun bir tavır sergilemiştir. Ona göre, evren ve varlıklar Tanrı'nın "kün (ol)" demesiyle meydana gelmiştir. Dolayısıyla âlemde var olan her şey Tanrı'nın emri dâhilinde meydana gelmiştir.

Bu çalışmada antik çağdan başlayarak öne çıkan kimi filozofların tanrı tasavvurları özetlenmiştir. Yine semâvî dinlerden Yahudilik ve Hristiyanlık merkezli düşüncede oluşan Tanrı tasavvuru da kısaca hatırlatılmıştır. Batı orta çağı, yeniçağın da etkin olan filozoflarının görüşlerine ve felsefi gelenekte oluşan tanrı tasavvurlarına, teizm, deizm, ateizm, agnostisizm, panteizme de kısaca değinmiştir. Bu haliyle okunup istifade edilecek güzel bir eser meydana gelmiş ve güzel bir kalem olduğu anlaşılmaktadır.

